

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ POSTOJOV K INTERRUPCIÍ A PRAX U PRVOTNÝCH KRESŤANOV

doc. PaedDr. ThDr. Monika Zaviš, PhD.

Štúdia vznikla ako súčasť grantu VEGA č.1/1310/12 (2012 – 2014) *Možnosť jednotného postoja k interrupciám z hľadiska náboženských hodnotových systémov*. Autorka je členkou riešiteľského tímu a zastupujúcou vedúceho projektu.

Abstract: Theoretical Sources of Attitudes towards Termination of Pregnancy and Practice of Early Christians

The positions and practice of early Christians regarding termination of pregnancy were mostly formed on the legacy of Holy Scriptures of the Old and New Testament and regulations of apostolic and church fathers, but also on social behaviour models that were common for Roman lifestyle in quotidian situations, as well as in the practice of terminating pregnancy, infanticide, homosexuality and castration. Discrepancy between the theory, or more precisely, of religious rhetoric, and faith which should be declared by deeds is found in the issue regarding termination of pregnancy, noticeable both among the early Christians and in the overall history of Christianity.

Key words: Adultery. Children. Early Christian Church. Termination of Pregnancy. Judaism. Marriage. Roman Empire.

Úvod

Sväté spisy judeo-kresťanskej tradície expressis verbis nikdy nespomínajú fenomén interrupcie, ktorý však bol od začiatku ľudských dejín prítomný najmä ako regulátor počtu členov rodiny, ktorú boli rodičia schopní užiť. Neskôr, v náboženstvách so silným etickým akcentom, sa interrupcie používali na eliminovanie dôsledkov cudzoložstva, incestu či znásilnenia. Bádatelia sa pozastavujú nad tým, prečo sa sväté spisy nevyjadrujú k tomuto javu, ktorý bol rozšírený aj u národov, uprostred ktorých žil vyvolený národ Starej zmluvy, ale aj prví kresťania, resp. kresťania v prvých storočiach nášho letopočtu, ktorí žili v kontexte grécko-rímskej kultúry, hodnôt, spôsobov správania, vedenia domácnosti a teda aj interrupčnej praxe. Zo Starej a Novej zmluvy sa dajú robiť závery o postoji k interrupciám iba na základe implicitných zmienok spojených s oblasťou ľudskej sexuality, života rodiny a jej morálky. V spisoch apoštolských a cirkevných otcov však už nájdeme priame úpravy týkajúce sa interrupcií, často spojených s aktom cudzoložstva či iného sexuálneho prečinu, ktorý mal

byť podľa cirkevných predpisov potrestaný. V kánonoch niektorých cirkevných koncilov prvých storočí kresťanstva sa tiež dočítame, že problematika interrupcií iste nebola marginálnou, keď medzi reguláciami v súvislosti s činnosťou cirkvi nachádzame aj články, ktoré sa menovite týkajú interrupčnej praxe alebo výroby abortív. Prvotní kresťania mali zrejme problém rozpoltenosti svojho vnútorného presvedčenia a praktického riešenia problému nežiadúcich potomkov, čo však pretrváva dodnes.

Problematiku interrupcií z aspektu teoretických východísk a praktických alternatív, resp. riešení u prvotných kresťanov budeme skúmať najprv v kontexte židovského dedičstva náboženských regulácií a praktického života, ako aj v kontexte života v rámcoch Rímskej ríše. Po pochopení platformy, na ktorej sa kresťanstvo vyvíjalo, môžeme pristúpiť k predstaveniu novozmluvných východísk a usmernení cirkevných autorít a koncilov, ktoré sa snažili mať dosah aj na svedomie žien, ktoré sa rozhodli pre interrupciu. Aby sme však k našej téme nepristupovali ako k takej, ktorá je v živote dnešných kresťanov bezpredmetná a jednoznačne uzavretá, pozrieme sa na jej kontemporaritu formou výsledkov najnovších prieskumov postojov súčasných kresťanov k interrupciám.

1. Vnímanie interrupcie súčasnými kresťanmi

V roku 2006 zrealizoval *Center for Reason*¹ prieskum, v ktorom sa vychádzalo z tvrdení niektorých konzervatívnych kresťanských vodcov, že je interrupcia zlom, ktorého sa dopúšťajú nekresťania. Bádatelia si stanovili úlohu zistiť, či kresťania majú menej interrupcií per capita než nekresťania. Zistilo sa, že je počet interrupcií, ktoré podstupujú kresťanky a nekresťanky porovnateľný a tento výsledok sa týka všetkých štátov USA rovnako. Hoci sa zistilo, že sú katolícki veriaci najhlasnejšími oponentmi interrupcií, paradoxne, sú počty interrupcií u žien, ktoré sa hlásia ku katolicizmu, vyššie, než je celoštátny priemer.²

V štúdiu venovanej antagonizmu postojov k ženskej fertilitate v židovstve sme uviedli výsledky prieskumu z roku 2012, v ktorom sa zistilo, že iba 1,3% respondentiek židovského náboženstva podstúpilo interrupciu, kým z radov kresťanských respondentiek boli percentá značne vyššie: 18% tvorili evanjelikácky, ktoré sa deklarujú za znovuzrodené; 31,3% katolíčky, a 37,4% protestantky.³

Najnovší prieskum venovaný morálnej otázke interrupcií, výskumu na embryonálnych⁴ a neembryonálnych kmeňových bunkách, či IVF, bol založený na telefonickom interview v angličtine a španielčine s 4006 dospelých respondentov z celého územia USA, realizovanom v dňoch 21. marca

¹ Je to súkromná bádateľská inštitúcia.

² Informácia je zo stránky www.CenterForReason.com, ktorá však už nie je dostupná. Sprostredkovane výsledky ich prieskumu nájdete na stránke <http://www.religioustolerance.org/abortion2.htm>.

³ Bližšie pozri: ZAVIŠ, M. Priezez dejinami antagonizmu postojov k ženskej fertilitate v židovstve, s. 77.

⁴ V súvislosti so slovom *embryo* je vhodné uviesť, že sa dnes používa aj pojem *preembryo*, a to v súvislosti s uskladnenými, zamrznutými embryami, ktoré vznikli pri IVF, avšak, zatiaľ neboli prenesené do matrice. Pojem *embryo* tradične označuje prvých 8 týždňov intrauterinneho vývoja. Bližšie pozri: DIAMOND, E.F. *A Catholic Guide to Medical Ethics. Catholic Principles in Clinical Practice*, s. 138.

– 8. apríla 2013. Prebiehal pod vedením *Princeton Survey Research Associates International*. Výsledky prieskumu boli zverejnené na web stránke *Pew Research Religion & Public Life Project* v článku s názvom *Abortion Viewed in Moral Terms: Fewer See Stem Cell Research and IVF as Moral Issues*.⁵ Z tohto obsiahleho projektu vyberáme zistenia týkajúce sa interrupcií, ako morálnej záležitosti.

Za morálne nesprávne považovalo

- 49% respondentov interrupciu;
- 22% výskum na embryonálnych kmeňových bunkách;
- 16% výskum na neembryonálnych kmeňových bunkách;
- 12% IVF.

15% respondentov považovalo interrupciu za morálne akceptovateľnú.

Keď sa otázka interrupcie analyzovala podľa náboženskej príslušnosti, resp. konkrétneho kresťanského vierovyznania respondentov, zistilo sa, že ju za morálne nesprávnu považuje:

- 75% bielych evanjelických protestantov,
- 64% hispánskych katolíkov,
- 58% čiernych protestantov,
- 53% bielych katolíkov.

Tí, čo navštevujú náboženské zhromaždenia aspoň raz týždenne, sú viac naklonení tvrdeniu, že je interrupcia morálne nesprávna – 70% respondentov; kým tí, čo málokedy alebo vôbec nenavštevujú náboženské zhromaždenia zastávajú tento názor iba v 32%.

Pomerne veľké rozdiely v názoroch na morálnu akceptabilitu interrupcie sa objavujú na základe: straníckosti, politickej ideológie a vzdelania respondentov; malé rozdiely sú na základe pohlavia (muži/ženy) a veku (rozlišovali sa vekové skupiny 18 - 49 r. a 50 - vyššie). Respondenti, ktorí mali nižšie vzdelanie viac inklinovali k názoru, že sú interrupcie morálne nesprávne.

Na základe uvedených výskumov zisťujeme, že sa na základe verbálne deklarovanej viery nedá jednoznačne vyvodit' konkrétny model správania v prípade tak závažnej otázky, akou je interrupcia. Samozrejme, že ani na základe frekvencie návštevnosti náboženských zhromaždení

---

⁵ Bližšie pozri: *Abortion Viewed in Moral Terms: Fewer See Stem Cell Research and IVF as Moral Issues*. In *Pew Research: Religion & Public Life Project* [online].

nemôžeme jednoznačne tvrdiť, že tí, čo sa ich viac zúčastňujú, majú aj viac zvnútornenú vieru a preto sú v majorite proti interrupciám. Je však zrejmé, že aj miera poznania problematiky do veľkej miery ovplyvňuje záujem a dôležitosť problematiky pre respondentov z morálneho aspektu, napr. nepomer percent v otázke morálnej nesprávnosti interrupcie, výskumu na embryonálnych kmeňových bunkách a IVF.

2. Dedičstvo Starej zmluvy

Stará zmluva vníma potomkov ako prejav Božej priazne; často hovorí o rodení detí, ich výchove, o sirotách i rodičkách⁶ a predkladá viaceré prípady dlhodobej neplodnosti žien, ktorých viera v Božiu moc presahovala racionálne argumentácie nemožnosti otehotnieť, napr. vo veľmi vysokom veku. „Otvorenie života“ ženy, čo je označením jej schopnosti otehotnieť a porodiť dieťa, je kľúčové pre budúcnosť konkrétneho rodu, ale aj celého vyvoleného ľudu. Rast izraelskej populácie veľmi znepokojoval faraóna, ktorý prikázal maskulínnu infanticídu ako radikálny spôsob zbavenia sa potenciálnych bojovníkov proti útlaku. V tom čase však Boh použil ženské srdcia Sifry a Púe, pôrodných báb, ktoré sa Ho báli, a novorodencov nevraždili.

Boh zaslúbil svojmu ľudu, že sa v prípade ich vernosti postará, aby medzi nimi nebola neplodná žena, ani taká, čo by mala potrat (tu sa, zrejme, myslí na spontánny potrat, nie indukovaný za cieľom zničiť plod) – 2M 23:25-26. Ak by však ľud bol neverný, Hospodin zošle naň kľatbu, ktorá sa prejaví aj prekliatím plodu života ženy – 5M 28:18. Tóra hovorí o peňažnej pokute za potrat, ktorý bol vyvolaný ublížením žene, ktorá by však neutrpela smrteľné zranenie. Ak by bola zavraždená, platila by zásada oko za oko, zub za zub – 2M 21:22-25. Podobné zákony sa nachádzajú aj v nasledovných zákonníkoch: Chammurapiho § 209n, Aššurský § 21, Sumérske zákony § 1n a Chetitský zákonník I. § 17.⁷ Talmud povoľuje interrupciu v prípade ohrozenia života matky. Kabala na druhej strane zakazuje vraždu plodu v živote matky, pretože ide o umelecké dielo samotného Stvoriteľa.⁸

Sexualita patrila v židovstve do manželstva a jeho inštitúcia bola považovaná za náboženskú povinnosť. Manželstvo má formu zmluvy medzi mužom a ženou, nie však sviatosťný rozmer, ktorý dostalo až v rámci kresťanstva. Uzatváralo sa v dvoch etapách: zasnubami – *erusin* (žena zostáva žiť v dome svojho otca) a privedením manžela do domu manželkinho otca – *nisu'in* (až tu dochádza k naplneniu manželstva telesným splynutím muža a ženy - *jichud*)⁹. Dôvodom existencie rodín bolo pre Izraelcov plodenie a výchova detí. Hoci sa plodnosť a deti považovali za veľké požehnanie, pôrod

⁶ ZAVIŠ, M. Staroveký svet zdravia a choroby, s. 138.

⁷ Bližšie pozri: ZAVIŠ, M. Staroveký svet zdravia a choroby, s. 137.

⁸ Bližšie pozri: ZAVIŠ, M. Priezež dejinami antagonizmu postojov k ženskej fertilitate v židovstve, s. 75-92.

⁹ Bližšie pozri: ZAVIŠ, M. Manželstvo a rozvod vo svetových mimokresťanských náboženstvách s dôrazom na ich pozíciu v islame, s. 30-31.

ženu znečisťoval a musela sa po ňom nevyhnutne rituálne očistiť podľa predpisov v 3M 12.¹⁰ Ak by sa pohlavný styk udial v čase, keď mala žena menštruáciu, už ten by, v prípade kontaktu krvi ženy s telom jej muža znamenal jeho znečistenie, resp. kultovú kontamináciu, z ktorej sa musel očistiť – 3M 15:24.

Ženy rodili v sediacej polohe s alebo bez pomoci pôrodnej baby - 1M 29:32-35, 1Sam 1:20, 4:21. Pravdepodobne bolo matkinou povinnosťou dať dieťaťu meno. V Izraeli bolo dieťa identifikované vždy vo vzťahu k otcovi – vidieť to z mena dieťaťa, napr: vodca Józua, syn Núnov; sudca Tólá, syn Púnov; prorok Izaiáš, syn Ámócov. Hebrejské pojmy, ktoré vystihujú dieťa sú s ohľadom na časový aspekt často širokospektrálne: *yeled, na'ar, 'elem, bahûr, bêtûlâ*..¹¹

Podľa Goldingaya sa otázka interrupcií nevyskytuje v Starej zmluve preto, lebo bola pre Izrael úplne nemysliteľná. Hoci boli súčasťou starovekého sveta, v ktorom bola interrupcia bežnou, myšlienka požehnania rodiny i ľudstva v potomkoch bola pre nich zásadnou. Túžba po Božom požehnaní v potomstve obsahovala v sebe aspekt poslušnosti Božiemu zákonu, ktorý integroval záležitosti kultovej čistoty a etiky správania vo všeobecnosti. Goldingay sa preto pýta, do akej miery sa vôbec dá hovoriť o etike, ktorá by nebola teologická a do akej miery židia lebo kresťania dokážu nájsť spoločné dôvody so sekulárnym svetom v problematike spravodlivosti, či manželstva, antikoncepcie či interrupcie.¹²

3. Sociálny kontext neskorého antického sveta

V neskorej antike bola Rímska ríša v stave destabilizácie rodinného života z dôvodu silnej morálnej dekadencie. V 1. st. po Kr. bol zaznamenaný veľký pokles pôrodnosti, a to do takej miery, že bolo problémom udržať rímsku armádu a zároveň zabezpečiť personál na civilný chod života v ríši. Cisár Augustus vydal mnohé zákony na posilnenie rodiny, avšak neúspešne. Rodinnému životu neprospeievala ani dlhodobá absencia otcov z dôvodu účasti na výpravách, ale ani tendencia mužov neženiť sa, aby sa tak vyhli zodpovednosti. Volz uvádza, že k zničeniu rodinnej stability značne prispelo aj zhoršenie ekonomickej krízy celej ríše.¹³

Manželka bola považovaná za *strážkyňu domáceho krbu*; tento čestný titul znamenal, že má výnimočnú a dominantnú úlohu v dome a zrejme sa viaže na starú tradíciu, ktorá sa týka bohyne Hestie ako bohyne krbu, domu a rodiny. Kresťania prevzali tento model. Za garanciu fungujúceho

¹⁰ Bližšie pozri: ZAVIŠ, M. Staroveký svet zdravia a choroby, s. 142.

¹¹ Bližšie pozri: ZAVIŠ, M. Posvätnosť života dieťaťa vo vybratých starovekých náboženstvách a v biblickom Izraeli, s. 108-117.

¹² Bližšie pozri: GOLDINGAY, J. Old Testament Theology: Israel's Life, s. 388 a 21.

¹³ Bližšie pozri: VOLZ, C. A. Faith and Practice in the Early Church. Foundations for Contemporary Theology, s. 182.

manželstva a chodu domácnosti sa v náboženstve Rimanov považovalo dôsledné vykonávanie domáceho kultu. Tento model prevzali kresťania taktiež, avšak už s akcentom na Krista.¹⁴

3.1 Pôrod

V Rímskej ríši sa rozlišovalo medzi telom a osobou matky, a medzi individualitou ešte nenarodeného dieťaťa, ktoré sa odovzdávalo do ochrany božstiev. Verilo sa, že sa matkina krv, ktorá prúdila maternicou, po pôrode mení na mlieko pre dieťa. Takisto sa verilo, že konkrétne znamenia na tele dieťaťa reprezentujú to, čo matka ako tehotná jedla alebo čo sa jej jest' žiadalo, napr. v prípade rôznych tvarov a veľkostí znamienok (v gr. *elaia*, *semeion*; v lat. *naevus*, *macula*). Jedálničiek matky ovplyvňoval aj pohlavie alebo morfológiu dieťaťa, napr. verilo sa, že konzumácia suchej a horúcej potravy môže vyprodukovať chlapca. Tehotná žena bola pozorovaná a na základe jej výzoru sa tiež robili závery o pohlaví dieťaťa, ktoré porodí. Ak mala peknú pleť, bol to chlapec; ak nie, dievča. Malformácia plodu sa vysvetľovala okrem iného aj tým, že matka musela byť pri počatí opitá.

Tehotné ženy nosievali amulety, ktoré mali zabezpečiť dobré tehotenstvo, ochrániť pred spontánnym potratom a zabezpečiť dobrý a rýchly pôrod (*okytokia*). Na ochranu priestoru maternice pred zlými entitami sa nosili drahokamy a polodrahokamy. Verilo sa, že tieto entity prichádzajú v noci a injektujú škodlivú látku spôsobujúcu malformáciu alebo potrat dieťaťa. Znázornenia a sošky tehotných žien sú však veľmi raritné. Známe boli aj prenatalne votívne obrady.¹⁵ Známy rímsky profesionálny vykladač snov Artemidoros z Daldisu (2. st. po Kr.) napísal snár, *Oneirokritika*, v ktorom vysvetľuje aj sen, ktorý je predpoveďou ťarchavosti: ak sa niekomu sníva, že zapáľuje oheň v kozube alebo v peci, znamená to narodenie dieťaťa. Kozub alebo pec sú symbolmi ženy, pretože poskytujú to, čo je pre život nevyhnutné. Na zabezpečenie plodnosti žien a magické uľahčenie pôrodu, ako aj dodanie pohlavnej výkonnosti mužom sa vo februári konali slávnosti, resp. náboženský rituál *Luperkália*. Obrad sa musel vykonať celkom správne, vyslovené slová museli byť zúčastnenými použité korektne, pretože by sa inak účinnosť celého obradu anulovala.

V oblasti racionálnej medicíny sa gynekologickým otázkam venoval predovšetkým lekár Soranos, ktorý vo svojom diele *De arte obstetrica morbisque mulierum* píše o metódach úspešného pôrodu, v ktorých popisuje aj zmenu polohy plodu v maternici. Sám Soranos si veľmi vážil pôrodné asistentky – *obstetrices*, ktoré veľmi dobre ovládali aj farmakológiu. Tieto odborníčky pomáhali rímskym ženám počas celej doby tehotenstva, počas pôrodu i po ňom. Mali na starosti aj odrezanie pupočnej šnúry. Z dejín rímskej medicíny vieme, že existovali aj špecialistky na choroby prsníkov, ktoré oslovovali *medica a mammis*.¹⁶ Náhrobné kamene žien, ktoré umreli pri pôrode z dôvodu neznesiteľných pôrodných bolestí informujú, že najčastejšie išlo o prvý pôrod, ale známe sú aj prípady úmrtia pri

¹⁴ Bližšie pozri: MARKSCHIES, Ch. Mezi dvěma světy. Dějiny antického křesťanství, s. 139.

¹⁵ Bližšie pozri: DASEN, V. Becoming Human: From the Embryo to the Newborn Child, s. 27-32.

¹⁶ Bližšie pozri: ZAVIŠ, M. Staroveký svet zdravia a choroby, s. 85-86, 89, 95.

druhom, tretom či štvrtom pôrode. S matkami umierali aj ich nenarodené alebo čerstvo narodené deti. Predčasné úmrtie novorodencov sa pripisovalo pôsobeniu zlých entít, ktoré vnímali ako staršie zosnulé deti (*aoroi*), v ktoré rodičia a spoločnosť vkladali nádeje, ktoré tieto deti sklamali. Kresťanské apokalyptické texty sa dokonca zmieňujú o pomstiacej sile abortovaných alebo mŕtvo narodených detí.¹⁷ Korečková zistila aj prípady smrti rodičiek v období šestonedielky: „Takýto osud postihol aj tkáčku Plautu (Kyrene, 2./1. st. pred Kr.), matku druhorodičku, ktorá sa už medzitým musela vysporiadať so smrťou jedného dieťaťa. Teraz zármutok zasiahol celú rodinu, no najviac jej manžela, pretože sa nedokázal zmieriť so vzniknutou situáciou a s predstavou, že sa manželkino telo nachádza v tmavom hrobe.“¹⁸

Pozostalí novorodenci po zosnulej matke boli odkázaní na opateru rodiny, čo častokrát pre nich znamenalo náročný život. Pomenovanie dieťaťa sa dialo na 7. – 10. deň po narodení a znamenalo vstup dieťaťa do spoločnosti a verejné priznanie sa muža-otca k jeho novému statusu rodiča.¹⁹

3.2 Interrupcie

O umelo indukovanom potrate sa vedelo v celom starovekom svete a nebol považovaný za niečo mimoriadne, hodné verejnej debaty či súdu s ženou, ktorá sa pre takýto potrat rozhodla. V starovekom Egypte si zvykli ženy vyvolať potrat pitím vína nalačno. V Hippokratovej prísaha sa s vyvolávaním potratov počíta ako so samozrejmosťou, ktorú však lekári nesmú podporovať: nesmú podať prostriedok na vyhnutie plodu. Tento postoj vedie (spolu s inými argumentmi) bádateľov k záveru, že text prísahy nie je Hippokratovým autorstvom, ba dokonca ani produktom z jeho doby, pretože Gréci vykonávanie interrupcií nepovažovali za morálne diskutabilné a už vôbec nie odsúdeniahodné. Rovnako potrat aj samovražda boli počas Hippokratovho života legálne. Plod sa považoval za ľudskú bytosť v prípade mužského pohlavia od 30. dňa a u ženského od 42. dňa od počatia. Všetky grécke antické lekárske diela, až na Hippokratovu prísahu, uvádzajú aj konkrétne spôsoby vyvolania potratu: klystírmi, prehánadlami, pôstmi, horúcimi sedaciami kúpeľmi, púšťaním žilou. Rímske lekárstvo bolo dedičstvom toho gréckeho a ani postoje k interrupciám sa v Rímskej ríši nezmenili. Z abortív menovite poznáme použitie rumančeka (*Matricaria recutita*), ktorého koreň, stonka a kvety sa používali na prípravu nápoja na vypudenie plodu. Na vyvolanie menštruácie a vyvolanie potratu sa používala aj bobria masť (*Castoreum*) zmiešaná s páchnucou mäťou sivou (*Mentha pulegium*).²⁰ Interrupcie nemohli rímske ženy podľa zákona vykonať iba vtedy, keby boli poškodené záujmy otca, ktorý chcel mať dediča. Nešlo teda o koncepciu ochrany živej, nenarodenej ľudskej bytosti z dôvodu jej práva na život.

¹⁷ Bližšie pozri: DASEN, V. *Becoming Human: From the Embryo to the Newborn Child*, s. 35.

¹⁸ KOREČKOVÁ, A. *Prejavy rodičovskej lásky v antike*, s. 207.

¹⁹ Bližšie pozri: DASEN, V. *Becoming Human: From the Embryo to the Newborn Child*, s. 35.

²⁰ Bližšie pozri: ZAVIŠ, M. *Staroveký svet zdravia a choroby*, s. 33, 59-60, 101.

Interrupcie boli aj spôsobom demografickej regulácie. Rímsky elegický básnik Publius Ovidius Naso ako prvý z autorít Ríma verejne odsúdil interrupciu, resp. zničenie plodu, ktoré prirovnal vražde malého dieťaťa. Ovidius šíril myšlienku rešpektovania každej formy života a u neho je zrejme prítomný dôraz na plod ako samostatnú bytosť s právom na život, čím sa radikálne odlišil od bežnej koncepcie interrupcie vnímanej optikou práv otca. O ľuďoch (*homines*), ktorí boli zavraždení v matkinom lone, píše aj rímsky satirik Decimus Iunius Iuvenalis. Slávny rímsky básnik Publius Vergilius Maro opisuje plačúce duše nenarodených detí (*infantes*).²¹

Keďže rímske zákony explicitne nepovažovali embryo alebo plod v maternici za osobu, indukovaný potrat nebol klasifikovaný ako vražda.²²

4. Biblické východiská a regulácie prvotnej cirkvi

Etika prvotnej kresťanskej cirkvi teologicky nadväzovala na etiku Starej zmluvy a samotná cirkev bola vnímaná ako Nový Izrael. Tento bol povolaný k svätosti: „Veď Boh nás nepovolal k nečistote, ale k posväteniu.“ 1Tes 4:7; „... no aj vy buďte svätí v celom svojom počínaní. Veď je napísané: Buďte svätí, lebo ja som svätý!“ 1 Pt 1:15-16. Životy veriacich v Ježiša Krista majú byť obeťami chvály Boha, u ktorého majú budúci, večný domov; v pohanskom prostredí sú iba dočasne, a preto by mali aplikovať hodnoty budúceho domova (Heb 13:14-16). Pre prvých kresťanov bolo smerodajných najmä 10 Božích prikázaní, avšak boli ovplyvnení aj stoickou a helenistickou etikou. Morálne správanie sa chápalo ako dôsledok znovuzrodenia, zmierenia medzi Bohom a človekom. Kresťania síce vstupovali do manželstva rovnako, ako pohania²³, ale (v zmysle Rim 12:2) dodržiavali prísnu monogamiu, nepreberali modely paralelných partnerov mimo manželský zväzok, ani nevraždili svoje deti, čo bolo v Rímskej ríši právom otca v rámci jeho otcovských právomocí.²⁴ Ak by sa hociktorý z manželov dopustil cudzoložstva, mal by ťažký hriech a podliehal by cirkevno-disciplinárnemu konaniu, ktoré zahŕňalo dlhodobé, niekoľkoročné pokánie, odopretie sviatosti eucharistie alebo aj exkomunikáciu. Problematickými sa javili byť aj zmiešané manželstvá, o ktorých pojednáva už apoštol Pavol (1Kor 7: 12-16). Prvotná cirkev registrovala najmä problém rôznych náboženských kalendárov, napr. rôzne obdobia pôstu manželov, modlitieb, osláv, nočné odchody na zhromaždenia, etc. Manželstvo bolo, napriek striktnosti jeho poňatia, v očiach cirkvi inferiórnejšie než celibát.

²¹ Bližšie pozri: DASEN, V. *Becoming Human: From the Embryo to the Newborn Child*, s. 26.

²² Bližšie pozri: LUKER, K. *Abortion & the Politics of Motherhood*, s. 12.

²³ Napríklad aj formou gesta *dextrarum iunctio*, ktoré bolo najpôsobivejším úkonom každej antickej svadby. Pravá ruka bola totiž zasvätená bohyni vernosti Fides. Toto gesto podania pravíc znamenalo vôľu oboch partnerov k vernosti a svornosti a preto je rituálne spájané aj s aktom podpisu manželskej zmluvy. Antika však nepoznala ani štátny, ani cirkevný obrad uzavierania manželstva. Bližšie pozri: MARKSCHIES, Ch. *Mezi dvěma světy. Dějiny antického křesťanství*, s. 137.

²⁴ Bližšie pozri: MARKSCHIES, Ch. *Mezi dvěma světy. Dějiny antického křesťanství*, s. 89.

Najradikálnejším raným teológom v oblasti etiky pre ženy bol mizogýn Tertulián. Zakazoval aj šperky, kozmetiku, akýkoľvek náznak atraktivity ženy, pretože by ju považoval za vinnú, keby takýmto spôsobom pritiahla pozornosť mužov a tí by následne zhrešili. Klement z Alexandrie bol v otázke šperkov jemnejší a vyjadril sa, že by šperky mali mať kresťanskú symboliku: holubica, ryba alebo kríž. Sv. Hippolyt inštruoval kaetchuménov, že si pred samotným aktom krstu majú dať šperky dolu, čo naznačuje, že ich kresťania zvykli nosievať.²⁵ Napriek častému rigidnému postoju cirkvi k ženám bol predsa počet žien konvertítiek z pohanstva na kresťanstvo omnoho vyšší než v prípade mužov. Nová zmluva totiž vyzývala k rešpektovaniu rovnosti medzi mužom a ženou (Ga 3:28, Ef 5:33). Marksches však pripomína, že Ježišova snaha o zrušenie nadvlády genderových úloh v spoločnosti nebola v tomto období kresťanmi presadená, dokonca ani forma jeho správania k ženám: „Ježišovo otvorené jednanie so ženami našlo väčšiu odozvu v rôznych hnutiach na okraji cirkvi než vo väčšinovej cirkvi.“²⁶

Od roku 110 po Kr. sa podľa úprav biskupa sv. Ignáca Antiochijského začalo manželstvo kresťanov uzavierať pred ich duchovným pastierom, resp. biskupom. Okolo r. 200 po Kr. sa už manželstvo uzaviera v kontexte eucharistie a nakoniec sa stalo aj samo sviatosťou. Prvotná cirkev poznala aj prípady rozvodu a uzavierania druhého manželstva, pred ktorým vyžadovala obdobie pôstu a modlitieb.

Kresťanská domácnosť bola vedená patriarchálnym spôsobom. Ján Chryzostomos píše, že keby sme mali definovať určité hierarchické stupne, na ktorých sa nachádzajú jednotliví členovia domácnosti, bolo by to nasledovne: 1. otec, 2. mama, 3. deti, 4. sluhovia. Hlavnú zodpovednosť za výchovu detí mal otec. Chryzostomos napísal dokonca celé pojednanie o tom, ako majú rodičia vychovávať svoje deti a ľutoval, že kresťania prebrali rímsky zvyk pomenovať svoje deti menami rodičov a starých rodičov, pretože v pozadí tohto zvyku bolo náboženské presvedčenie pohanov, že žijú aj po smrti vo svojich deťoch. Kresťania by mali svoje deti nazývať menami spravodlivých: apoštolov, martýrov a biskupov.

Raní kresťania verili, že jediným cieľom manželstva je plodiť deti a preto sa pohlavný styk považoval za dovolený iba za týmto účelom. Akýkoľvek iný dôvod na telesné splynutie manželov sa považoval za hriešny. Práve tento postoj mohol viesť k zákazu antikoncepcie. Cirkev považovala každý život za posvätný, tohto nenarodeného vrátane. Rodičia boli v procese plodenia a výchovy detí považovaní za spolupracovníkov Boha Stvoriteľa. Interrupcie a infanticída sa považovali za bezcitnú

²⁵ Bližšie pozri: VOLZ, C. A. Faith and Practice in the Early Church. Foundations for Contemporary Theology, s. 181.

²⁶ MARKSCHIES, Ch. Mezi dvěma světy. Dějiny antického křesťanství, s. 147.

vraždu nechcených.²⁷ Deti sa vo veľmi skorom veku zapájali do cirkevného života a biskupi začali myslieť aj na siroty zakladaním sirotincov. Pojem dieťaťa mal v ranom kresťanstve hlboký symbolický význam, pretože dieťa bolo ideálom čistej, absolútnej dôvery Bohu (podľa Ježišovho vnímania) na jednej strane, ale na druhej strane bolo aj symbolom neserióznosti a nedostatku cností. Oba tieto kontrastné symboly dieťaťa mali však podľa B. Leyerle, renomovanej odborníčky na dejiny skorej kresťanskej spoločnosti a kultúry, spoločný odkaz v tom, že slúžili na zahanbenie a korekciu správania dospelých kresťanov.²⁸

4.1 Vstup duše do počatej hmoty

V súvislosti s otázkou času oduševnenia, resp. vnímania plodu ako ľudskej bytosti sa v ranom kresťanstve objavovali mnohé dohady a nebol dosiahnutý jednotný postoj.²⁹ Podľa príbehu o vdýchnutí dychu života Adamovi sa dedukovalo, že duša prichádza do hmoty od Boha. Medzi rôznymi interpretáciami sa pre hlavný prúd kresťanskej cirkvi stali najpozoruhodnejšími postoje cirkevného otca Origena, ktorý vychádzal z myšlienky preexistencie duší a ich reinkarnácie. Origenovu náuku cirkev pertraktovala veľmi dlho a formou rôznych sporov sa dospelo k formulácii anathem, napr. v r. 543 a potom v r. 553. Deväť kliatieb z r. 543³⁰ obsahuje aj toto tvrdenie:

„Ak niekto hovorí alebo si myslí, že duše ľudí existovali pred narodením (preexistencia) a dovtedy že boli kedysi inteligenciami a svätými mocnosťami; že ich však zachvátila nechť vzhliadať k Bohu a obrátili sa tak k horšiemu; že preto ochladli v láske k Bohu a z toho dostali pomenovanie „duše“ a boli za trest zoslané dolu do tiel – ten nech je v kliatbe.“³¹ Podobne, avšak omnoho detailnejšie, sa vo svojich kánonoch k preexistencii duší a reinkarnácii vyjadruje koncil z r. 553³²: „Ak niekto zastáva vybájenú preexistenciu duší a ich fantastické obnovovanie z toho vyplývajúceho – ten nech je v kliatbe.“³³

4.2 Interrupcie

Interrupcie boli v grécko-rímskom svete sociálne akceptovanou metódou regulácie počtu členov rodín³⁴, a preto sa odsúdenie interrupcií a infanticídy dostalo na verejnosť práve

²⁷ Bližšie pozri: VOLZ, C. A. Faith and Practice in the Early Church. Foundations for Contemporary Theology, s. 184-188.

²⁸ Bližšie pozri: LEYERLE, B. Children and „the Child“ in Early Christianity, s. 575.

²⁹ Zhoda v tejto otázke sa nedosiahla ani v súčasnej dobe, a osobne považujeme odpoveď na ňu za výsostne subjektívnu; keďže sú rôzne kritériá vnímania začiatku existencie ľudskej bytosti (časový horizont spojený s vývojom oplodneného vajíčka, napr. v mesiacoch, sa podľa odborníkov rôznych vedeckých disciplín líši; v osobnej rovine, v rovine rodičov, resp. tehotnej ženy, sa o živej bytosti tiež dá hovoriť na základe rôznych kritérií, napr., keď mama pocíti pohyby dieťaťa, alebo keď počuje tlkot srdiečka, etc.), konsenzus sa nedosiahne.

³⁰ konala sa lokálna synoda na odsúdenie Origena a jeho učenia.

³¹ GROSSE, W. Reinkarnace v kresťanství a její odmítnutí koncilem v roce 553, s. 107.

³² 5. z prvých 7 ekumenických koncilov, známy aj ako 2. konštantínopolský koncil .

³³ GROSSE, W. Reinkarnace v kresťanství a její odmítnutí koncilem v roce 553, s. 109.

³⁴ podobnú metódu aplikovala aj Čína koncom 20. storočia v rámci svojej politiky kontroly pôrodnosti.

prostredníctvom raných kresťanských teológov.³⁵ Je povšimnutiahodné, že sa vyjadrujú nielen k abortívam, ale aj antikoncepcii (sv. Hieronym). Neskôr sa k tejto problematike vyjadrovali aj celé kresťanské skupiny, napr. formou spisov určitých teologických škôl. Uvedieme postoje niektorých z nich:

- *Didaché*³⁶ (r. 50-120 po Kr.): „Nebudeš vraždiť; nebudeš páchať cudzoložstvo; nebudeš páchať sodomiu; nespáchaš smilstvo; nepokradneš, nebudeš používať mágiu; nebudeš piť nápoje lásky; nevyvoláš potrat, ani nespáchaš infanticídu;...“ – 2:2;
- *Didaché*: „Ale cesta Smrti je toto: ... bez poznania toho, kto ich učinil, vrahovia detí, ničitelia Božích stvorení...“ – 5:1-2.
- Barnabáš (? – asi v r. 61 po Kr.) – „Nezavraždíš dieťa vyvolaním potratu; ani ho nezničíš po jeho narodení.“³⁷ - *Barnabášov list* (okolo r. 125 po Kr., alebo medzi rokmi 80-120), kapitola 19.
- Athenagoras (asi r. 133-190 po Kr.): „A keď hovoríme, že tie ženy, ktoré užívajú lieky na vyvolanie potratu páchajú vraždu, a budú sa musieť za potrat Bohu zodpovedať, na akom princípe by sme mali odsúdiť za vraždu? Pretože to nemôže byť postoj tej istej osoby, aby považovala konkrétny plod v lone ako stvorenú bytosť, a na základe toho objekt Božej starostlivosti, a keď sa stane živou, aby ju zavraždila; a novorodenec nech sa neohrozuje, pretože tí, čo ich ohrozujú sú povinní sa zodpovedať za vraždu dieťaťa, a na druhej strane za to, že keď bolo vychované, konali, aby ho zničili. Avšak my sme si vo všetkom podobní a rovnakí, že sa rozumu podriaďujeme, ale nevládneme mu.“³⁸ – *Prosba pre kresťanov* (r. 176-177), kapitola 35.
- *Didascalía apostolorum*³⁹ (okolo r. 380 po Kr.): „Veríme, že sú zákonné manželstvo a plodenie detí chvályhodné a čisté“ – *Kniha 6*, XI. „Ani, rozhodne, nech nechodia za svojimi ženami, keď sú tehotné. Pretože toto nerobia preto, aby splodili deti, ale z dôvodu pôžitku. Vskutku, by milovník Boha nemal byť milovníkom pôžitku.“⁴⁰ – *Kniha 6*, XXVIII. Avšak: „Nebudeš vraždiť svoje deti vyvolaním potratu, ani usmrcovať to, čo je splodené; pretože všetko, čo má tvar a prijalo od Boha dušu, ak by bolo zavraždené, bolo by pomsteno, ako to, čo bolo nespravodlivo zničené“ - *Kniha 7*, III.

³⁵ Bližšie pozri: Abortion. In *The New Encyclopaedia Britannica*, s. 36.

³⁶ *Didache. The Teaching of the Twelve Apostles*. [online].

³⁷ *The Epistle of Barnabas*. In *New Advent* [online].

³⁸ *A Plea for the Christians. To the Emperors Marcus Aurelius Antoninus and Lucius Aurelius Commodus, conquerors of Armenia and Sarmatia, and more than all, philosophers*. In *New Advent* [online].

³⁹ *Apostolic Constitutions*. In *New Advent* [online].

⁴⁰ Tento postoj zastávali aj Klement Alexandrijský a Origenes.

- Sv. Hieronym (okolo r. 342-420 po Kr.): „Niektoré zachádzajú tak ďaleko, že pijú nápoje, ktoré spôsobia neplodnosť, a takto vraždia ľudské bytosti už pred ich počatím. Niektoré, keď otehotnejú z dôvodu spáchania hriechu, používajú lieky spôsobujúce potrat, a keď (ako sa často stáva) umierajú spolu so svojim potomkom, vstupujú do dolného sveta zaťažené vinou nie iba z cudzoložstva proti Kristovi, ale taktiež zo samovraždy a vraždy dieťaťa.“⁴¹ – *List* 22:13.

Okrem citovaných autorov a zdrojov sa v ranom kresťanstve k nami pertraktovanej téme vyjadrili aj: *Petrova apokalypsa*, Klement Alexandrijský, Tertulián, sv. Hippolyt, Marcus Minucius Felix, sv. Bazil Veľký, sv. Ambróz, sv. Ján Chryzostomos.

Cirkevné grémiá sa začiatkom 4. storočia zaoberali otázkou cudzoložstva, následných interrupcií, výrobou abortív a postihu týchto nerestí v rámci cirkevnej disciplíny, menovite v zákaze prijímania sviatosti eucharistie. Príkladmi sú konkrétne kánony koncilov v Elvíre (Granada, Španielsko) a Ancyre (Ankara, Turecko):

- koncil v Elvíre v r. 305/306 sa vyjadruje v kánone 63, ktorý nesie názov *De uxoris quae filios ex adulterio necant* nasledovne: „Si qua per adulterium absente marito suo conceperit, idque post facinus occiderit, placuit nec in finem dandum esse communionem eo quod geminaverit scelus“⁴² – žena, ktorá spáchala cudzoložstvo v neprítomnosti svojho manžela a potom podstúpila potrat, nemá dostať sviatosť eucharistie;
- koncil v Ancyre v r. 314 sa vyjadruje v kanóne 21 takto: „Čo sa týka žien, ktoré sa stali prostitútkami a vraždia svoje deti, a tí, čo sa zaoberajú vymýšľaním abortív, predošlé pravidlo ich vylučovalo z prijímania eucharistie doživotne a boli ponechaní bez postihu. Avšak, keďže sme našli viac filantropickú alternatívu, stanovili sme trest na 10 rokov, v súlade s predpísanými intervalmi.“⁴³

O tri storočia neskôr, za vlády Justiniána II. sa v rokoch 691-692 konal v Konštantínopoli Quinisextový koncil (známy aj ako *Penthekte*), ktorého uznesenia sa dotýkajú aj problematiky interrupcií. Konkrétne, v kánone 91, sa píše, že sa ženám, ktoré poskytnú alebo samé užijú abortívum, má uložiť trest, ktorý sa ukladá za vraždu.⁴⁴

---

⁴¹ Letter 22. To Eustochium. In *New Advent* [online].

⁴² Canons of the council of Elvira. In *Early Church Texts*. [online].

⁴³ Council at Ancyra (314). In *The Canons of the Eastern Orthodox Church* [online].

⁴⁴ MELLING, D.J., Quinisext Council, s. 396.

Rôzne zdroje cirkevného učenia a zákony sa nezhodujú na treste za interrupciu, ani v otázke či je včasná interrupcia nesprávna, či je potrat humánne nesformovaného embrya skutočne vraždou.⁴⁵

Záver

Otázka morálnej prípustnosti interrupcií je v kresťanstve stále aktuálna a z toho dôvodu neustále vznikajú nové teologické, filozofické či etické argumentácie, ktoré sa dominantne delia do dvoch veľkých táborov: pro life a pro choice. Tak, ako to nebolo možné ani v prvotnej cirkvi, nie je možné ani dnes povedať, že kresťanská cirkev jednoznačne zastáva ten istý postoj alebo snáď, že by sa na základe deklarácie viery kresťaniek dalo uzavrieť, že sú zástankyňami morálnej nesprávnosti interrupcií a samé by ju nikdy nepodstúpili. Tieto premisy k úsudku o odmietnutí interrupcií sa na základe najnovších prieskumov ukázali ako nesprávne.

Na základe židovského pozadia vzniku kresťanskej cirkvi je v otázke manželského života, sexuality, potomkov i spontánnych potratov zrejmy etický kódex Starej zmluvy, ku ktorému sa pripojili ideály stolickej a helenistickej proveniencie. Ideál celibátu, ktorý bol typický pre nejuden helenistický náboženský či filozofický prúd, sa stal dominantným aj v učení prvotnej kresťanskej cirkvi. Keďže napriek prísny m pravidlám o manželskom spolužití a úpravám cirkvi, ktoré siahali až po kalendár prípustnosti pohlavného styku medzi manželmi, dochádzalo k cudzoložstvám aj medzi kresťanmi, títo mali tendenciu riešiť dôsledky zakázaného aktu formou interrupcií. Antický svet považoval interrupcie za samozrejmu súčasť života a preto ponúkal širokú škálu abortív rastlinného a živočíšneho pôvodu. Rovnaký status mala aj antikoncepcia. Podobne aj právomoc rímskeho otca zavraždiť nežiadúceho novorodenca mohla byť asimilovaná patriarchálne založenými kresťanskými rodinami. Cirkev tento jav registrovala a preto sa téma interrupcií, infanticidy, výroby, distribúcie a konzumácie abortív stala súčasťou viacerých teologických pojednaní z pera jednotlivcov alebo teologických škôl, či kánonov konkrétnych koncilov v prvých storočiach kresťanstva. Cirkev ukladala tresty za cudzoložstvo a následnú interrupciu najmä formou zákazu prijímania sviatosti eucharistie na 10 rokov, resp. doživotne, alebo aj exkomunikáciou. Otázka času oduševnenia splodenej hmoty sa stala veľmi aktuálnou najmä v súčasnom kresťanstve; v tom prvotnom nebola akútnou do takej miery, ako samotný akt interrupcií. Vstup duše do hmoty bol vnímaný aj v kontexte učenia cirkevného otca Origena, ktorého náuka o preexistencii duší bola opakovane odsudzovaná na cirkevných konciloch formou anathem.

---

⁴⁵ LUKER, K. Abortion & the Politics of Motherhood, s. 13.

Odpoveď kresťanov na otázku morálnej prípustnosti interrupcií bude podľa nášho názoru vždy výsostne subjektívna, pretože v jej formulácii figuruje okrem osobnej interpretácie biblických textov aj osobná životná skúsenosť, múdrosť, intenzita a časový interval, resp. frekvencia prežitého utrpenia či násilia jednotlivcom; hodnoty vštepované v domácej a školskej výchove; celkové rodinné zázemie; spoločnosť, v akej sa dotýčný pohybuje; miera odborného poznania problematiky; úroveň vzdelania; miera prirodzenej inteligencie; sympatizovanie či členstvo v konkrétnych politických stranách, a pod.

Zoznam použitej literatúry

A Plea for the Christians. To the Emperors *Marcus Aurelius*

Antoninus and Lucius Aurelius Commodus, conquerors of Armenia and Sarmatia, and more than all, *philosophers*. Translated by B.P. Pratten. From Ante-Nicene Fathers, Vol. 2. In New Advent [online]. [18.11.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.newadvent.org/fathers/0205.htm>>.

Abortion. 2003. In *The New Encyclopaedia Britannica*. Volume 1. Micropaedia. Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc., 2003. ISBN 0-85229-961-3, s. 35-36.

Abortion Access. In *Religious Tolerance. org* [online]. [8.11.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.religioustolerance.org/abortion2.htm>>.

Abortion Viewed in Moral Terms: Fewer See Stem Cell Research and IVF as Moral Issues. In *Pew Research: Religion & Public Life Project* [online]. 2014, August 15 [15.11.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.pewforum.org/2013/08/15/abortion-viewed-in-moral-terms/>>.

Apostolic Constitutions. Translated by James Donaldson from Ante-Nicene Fathers, Vol. 7. In New Advent [online]. [15.11.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.newadvent.org/fathers/0715.htm>>.

Biblia. Slovenský ekumenický preklad s deuterokánonickými prekladmi. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2008. ISBN 978-80-85486-48-3.

Canons of the council of Elvira. In *Early Church Texts*. [online]. [14.11.2014]. Dostupné na internete: <http://www.earlychurchtexts.com/main/elvira/canons_of_elvira_04.shtml>.

Council at Ancyra (314). In *The Canons of the Eastern Orthodox Church* [online]. [14.11.2014]. Dostupné na internete: <<https://sites.google.com/site/canonsoc/home/-canons-of-the-particular-councils/council-of-ancyra-314>>.

DASEN, Véronique. 2013. Becoming Human: From the Embryo to the Newborn Child. In *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*. New York: Oxford University Press, 2013. ISBN 978-0-19-978154-6, s. 25-35.

- DIAMOND, Eugene F. 2001. *A Catholic Guide to Medical Ethics. Catholic Principles in Clinical Practice*. Illinois: The Linacre Institute of the Catholic Medical Association, 2001. ASIN: B0006RNR6G.
- Didache. The Teaching of the Twelve Apostles. English Translation by Kirsopp Lake. In *Early Christian Writings*. [online]. [18.11.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.earlychristianwritings.com/text/didache-lake.html>>.
- GOLDINGAY, John. 2009. *Old Testament Theology: Israel's Life*. Volume three. USA: InterVarsity Press, 2009. ISBN 978-0-8308-2563-9.
- GROSSE, Waltraud. 2006. *Reinkarnace v křesťanství a její odmítnutí koncilem v roce 553*. Brno: Integrál, 2006. ISBN 80-903189-3-2.
- KOREČKOVÁ, Andrea. 2013. Prejavy rodičovskej lásky v antike. In *Sub specie aeternitatis*. Zborník prác venovaných prof. Imre Peresovi k 60. narodeninám. Banská Bystrica: Združenie evanjelických cirkví v Slovenskej republike, 2013. ISBN 978-80-971394-0-7, s. 206-217.
- Letter 22. To Eustochium. Translated by W.H. Fremantle, G. Lewis and W.G. Martley. From Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series, Vol. 6. In New Advent [online]. [19.11.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.newadvent.org/fathers/3001022.htm>>.
- LEYERLE, Blake. 2013. Children and „the Child“ in Early Christianity. In *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*. New York: Oxford University Press, 2013. ISBN 978-0-19-978154-6, s. 25-35.
- LUKER, Kristin. 1984. *Abortion & the Politics of Motherhood*. Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press, 1984. ISBN 978-0-520-05597-1.
- MARKSCHIES, Christoph. 2005. *Mezi dvěma světy. Dějiny antického křesťanství*. Praha: Vyšehrad, 2005. ISBN 80-7021-775-8.
- MELLING, David J. 2001. Quinisext Council. In *The Blackwell Dictionary of Eastern Christianity*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 2001. ISBN 0-631-18966-1, s. 396-397
- The Epistle of Barnabas. Translated by Alexander Roberts and James Donaldson. From Ante-Nicene Fathers, Vol. 1. In New Advent [online]. [19.11.2014]. Dostupné na internete: <<http://www.newadvent.org/fathers/0124.htm>>.
- VOLZ, Carl A. 1983. *Faith and Practice in the Early Church. Foundations for Contemporary Theology*. Minneapolis: Augsburg Publishing House, 1983. ISBN 0-8066-1961-9.
- ZAVIŠ, Monika. 2013. Manželstvo a rozvod vo svetových mimokresťanských náboženstvách s dôrazom na ich pozíciu v islame. In *Manželstvo a rodina v náboženskom kontexte*. Trnava: Dobrá kniha, 2013. ISBN 978-80-7141-814-6, s. 13-56.
- ZAVIŠ, Monika. 2009. Posvätnosť života dieťaťa vo vybratých starovekých náboženstvách a v biblickom Izraeli. In *Ochrana života X: Dôstojnosť človeka od počatia*. Trnava: Trnavská univerzita, 2009. ISBN 978-80-8082-327-6, s. 108-117.

ZAVIŠ, Monika. 2012. Prierez dejinami antagonizmu postojov k ženskej fertilite v židovstve. In *Testimonia Theologica*. [online]. 2012, roč. 6, č. 1 [20.10.2014]. Dostupné na internete: <http://www.fevth.uniba.sk/fileadmin/user_upload/admin/testimonia_theologica/2012/TT_2012-1_ZAVIS_Prierez_dejinami_antagonizmu_postojov_k_zenskej_fertilite.pdf>

ZAVIŠ, Monika. 2012. *Staroveký svet zdravia a choroby*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Vydavateľstvo UK, 2012. ISBN 978-80-223-3125-8.

Kontakt na autorku

doc. PaedDr. ThDr. Monika Zaviš, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave
Evanjelická bohoslovecká fakulta
Inštitút kontextuálnej teológie
Bartókova 8, 811 02 Bratislava 1
zavis@fevth.uniba.sk

Peer reviewed by:
prof. ThDr. Juraj Bándy
doc. PaedDr. Martin Dojčár, PhD.

[Published online December 29, 2014]